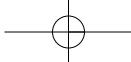

Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΩΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑ*

ΒΑΛΤΕΡ ΜΠΙΕΝΓΙΑΜΙΝ

Θα πρέπει να δούμε τον καπιταλισμό ως θρησκεία, δηλ. ο καπιταλισμός χρησιμεύει ουσιαστικά στο να ικανοποιούνται οι ίδιες έγνοιες, τα ίδια βάσανα και οι ίδιες ανησυχίες, όλα εκείνα στα οποία έδιναν κάποτε απάντηση οι λεγόμενες θρησκείες. Η απόδειξη αυτής της θρησκευτικής δομής του καπιταλισμού, όχι μόνο, όπως θεωρεί ο Βέμπερ, ως μορφώματος με θρησκευτικούς όρους, αλλά ως ουσιαστικώς θρησκευτικού φαινομένου, θα μας παρέσυρε ακόμη και σήμερα σε μια άμετρη γενικευμένη πολεμική. Δεν μπορούμε να τραβήξουμε το δίχτυ το οποίο μας στηρίζει. Ωστόσο, αυτό είναι κάτι που θα ελέγξουμε στη συνέχεια.

Πάντως, ήδη τρία γνωρίσματα του παρόντος είναι αναγνωρίσιμα σε αυτή τη θρησκευτική δομή του καπιταλισμού. Πρώτον, ο καπιταλισμός αποτελεί καθαρά λατρευτική θρησκεία, ίσως την πιο ακραία που υπήρξε ποτέ. Στον καπιταλισμό τίποτε δεν έχει σημασία χωρίς άμεση σχέση με τη λατρεία, ο ίδιος δεν γνωρίζει κάποια ειδική δογματική, κάποια θεολογία. Από αυτή την οπτική γωνία ο ωφελμισμός αποκτά το δικό του θρησκευτικό χρώμα. Με τον συγκεκριμένο αυτό χαρακτήρα της λατρείας συναρτάται ένα δεύτερο γνώρισμα του καπιταλισμού, η μονιμότητα στη διάρκεια της λατρείας. Ο καπιταλισμός είναι ο εορτασμός μιας λατρείας sans [t]rêve et sans merci.¹ Εδώ δεν υπάρχει «καθημερινή» [,] δεν υπάρχει ημέρα που να μην είναι μέρα γιορτής με την φοβερή έννοια του ξεδιπλώματος κάθε είδους ιερής μεγαλοπρέπειας [,] της ύψιστης έντασης του υποκειμένου της λατρείας. Αυτή η λατρεία είναι, κατά τρίτον, ενοχοποιητική (verschuldend).² Ο καπιταλισμός είναι κατά πάσα πιθανότητα η πρώτη περίπτωση μη εξιλεωτικής, αλλά ενοχοποιητικής λατρείας. Κατά τούτο, το εν λόγω θρησκευτικό σύστημα βρίσκεται εν μέσω της κατάρρευσης ενός τεράστιου ρεύματος. Μια τεραστίως ένοχη συνείδηση (Schuldbewusstsein), που δεν γνωρίζει την εξιλέωση, προσφεύγει στη λατρεία, όχι προκειμένου έτσι να εξιλεωθεί γι' αυτή την ενοχή, αλλά για να την καταστήσει καθολική, να την εντυπώσει βιαίως στη συνείδηση και τέλος προ πάντων προκειμένου να συμπεριλάβει τον ίδιο το Θεό σε αυτή την ενοχή [,] έτσι ώστε στο τέλος να τον κάνει να ενδιαφερθεί ο ίδιος για την εξιλέωση. Αυτή λοιπόν η εξιλέωση δεν μπορεί να προσδοκάται από την ίδια τη λατρεία, ούτε από την μεταρρύθμιση αυτής της θρησκείας, η οποία θα 'πρεπε να μπορεί να κρατηθεί από κάτι το σίγουρο μέσα της, ούτε και από την απάρνησή της. Στην ουσία αυτού του θρησκευτικού κινήματος, που είναι ο

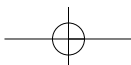
καπιταλισμός [,] βρίσκεται η αντοχή μέχρι τέλους [,] μέχρι την τελική πλήρη ενοχοποίηση (Verschuldung) του Θεού, την έλευση της απελπισίας ως κατάσταση του κόσμου, μιας απελπισίας η οποία μάλιστα αποτελεί αντικείμενο *ελπίδας*. Το ιστορικά ανήκουστο του καπιταλισμού συνίσταται στο ότι η θρησκεία δεν αποτελεί πλέον αναμόρφωση του Είναι αλλά συντριβή του· διεύρυνση της απελπισίας ώσπου αυτή να καταστεί θρησκευτική κατάσταση του κόσμου, κατάσταση από την οποία προσδοκάται η λύτρωση. Η υπερβατικότητα του Θεού έχει καταργηθεί. Όμως ο Θεός δεν είναι νεκρός, έχει ενσωματωθεί στο πεπρωμένο των ανθρώπων. Αυτή η διέλευση του πλανήτη που ονομάζεται άνθρωπος από τον οίκο της απελπισίας στην απόλυτη μοναξιά της τροχιάς του είναι το ήθος που διέπει τον Νίτσε. Ο άνθρωπος αυτός είναι ο υπεράνθρωπος, ο πρώτος που αρχίζει να εκπληρώνει την καπιταλιστική θρησκεία, καθώς την αναγνωρίζει. Το τέταρτό της γνώρισμα είναι ότι ο Θεός της θα πρέπει να αποκρύπτεται και δεν μπορεί κανείς να του απευθυνθεί παρά μόνο στο ζηνίθ της ενοχοποίησής του. Ο λατρευτικός εορτασμός διεξάγεται ενώπιον μιας ανώριμης θεότητας, οποιαδήποτε παράστασή της, οποιαδήποτε σκέψη σχετικά με αυτή θίγει το μυστικό της ωριμότητάς της.

Η φροϋδική θεωρία ανήκει κι αυτή στην εξουσία των ιερέων της εν λόγω λατρείας. Η σύλληψή της είναι εντελώς καπιταλιστική. Κατά αναλογία, μια αναλογία η οποία είναι πολύ βαθιά και χρειάζεται να φωτιστεί κι άλλο, το απωθημένο, η αμαρτωλή παράσταση είναι το κεφάλαιο το οποίο τοκίζει η κόλαση του ασυνειδήτου.

Ο τύπος της καπιταλιστικής θρησκευτικής σκέψης βρίσκει μεγαλειώδη έκφραση στη φιλοσοφία του Νίτσε. Η ιδέα του υπεράνθρωπου δεν μεταθέτει το αποκαλυπτικό «άλμα» στη μεταστροφή (Umkehr), στην εξιλέωση, στον καθαρισμό, τη μετάνοια, αλλά στη φαινομενικά διαρκή, όμως στο τελευταίο διάστημα εκρηκτική, ασυνεχή κλιμάκωση (Steigerung). Γι' αυτό και η αύξηση και η ανάπτυξη με την έννοια του «non facit saltum» είναι μεταξύ τους ασύμβατες. Ο υπεράνθρωπος είναι ο άνθρωπος που έχει φτάσει στο στόχο του χωρίς μεταστροφή, ο άνθρωπος που υψώθηκε και διαπέρασε τον ουρανό, ο ιστορικός άνθρωπος. Ο Νίτσε προκατέβαλε αυτή την διάρρηξη του ουρανού μέσω της αυξημένης ανθρωπινότητας, που είναι και παραμένει από θρησκευτική άποψη (ακόμη και για τον Νίτσε) ενοχοποιητική. Παρομοίως και ο Μαρξ: ο καπιταλισμός που δεν γνωρίζει μεταστροφή γίνεται με τόκους και τόκους επί τόκων, που ως τέτοιοι αποτελούν λειτουργία της ενοχής (βλέπε τη δαιμονική αμφισιμμία της έννοιας αυτής), σοσιαλισμός.

Ο καπιταλισμός –όπως θα πρέπει να μπορέσει να καταδειχτεί όχι μόνο για την περίπτωση του καλβινισμού αλλά και για τις υπόλοιπες ορθόδοξες χριστιανικές κατευθύνσεις– έχει αναπτυχθεί στη Δύση ως παράσιτο του χριστιανισμού, έτσι ώστε η ιστορία του τελευταίου να είναι κατ' ουσίαν εκείνη του παρασίτου του, του καπιταλισμού.

Σύγκριση μεταξύ των εικόνων των αγίων διαφόρων θρησκειών, από τη μια, και των χαρτονομισμάτων διαφόρων κρατών, από την άλλη. Το πνεύμα που μιλά μέσα από τον διάκοσμο των χαρτονομισμάτων.³

Καπιταλισμός και δίκαιο. Παγανιστικός χαρακτήρας του δικαίου. Sorel *Réflexions sur la violence* p 262⁴

Υπέρβαση του καπιταλισμού μέσω μετανάστευσης Unger *Politik und Metaphysik* S 44⁵

Fuchs: *Struktur der kapitalistischen Gesellschaft* κοκ.⁶

Max Weber: *Ges. Aufsätze zur Religionssoziologie* 2.Bd 1919/20.⁷

Ernst Troeltsch: *Die Soziallehren der chr. Kirchen und Gruppen* (Ges. W I 1912)⁸

Βλέπε προ πάντων τη βιβλιογραφική αναφορά στον Schönberg υπό το II

Landauer: *Aufruf zum Sozialismus* p 144⁹

Οι έργοιες: μια πνευματική ασθένεια που αποτελεί ίδιον της καπιταλιστικής εποχής.

Πνευματικό (όχι υλικό αδιέξοδο) στη φτώχεια, την περιπλάνηση, την επαιτεία, το μοναχισμό. Μια κατάσταση που είναι τόσο αδιέξοδη είναι ενοχοποιητική. Οι «έργοιες» είναι ο δείκτης αυτής της ένοχης συνείδησης του αδιεξόδου. Οι «έργοιες» δημιουργούνται όταν υπάρχει άγχος κοινού, όχι ατομικού-υλικού αδιεξόδου.

Ο χριστιανισμός κατά την εποχή της Μεταρρύθμισης δεν ευνόησε την άνοδο του καπιταλισμού, αλλά μεταμορφώθηκε σε καπιταλισμό.

Από μεθοδολογική άποψη θα έπρεπε να ερευνηθεί πρώτα πώς συνδεόταν κάθε φορά το χρήμα με το μύθο στην πορεία της ιστορίας, ώσπου αυτό κατόρθωσε να αντλήσει και να οικειοποιηθεί από το χριστιανισμό τόσα πολλά μυθικά στοιχεία ώστε να συγκροτήσει τον δικό του μύθο.

Αντίτιμο αίματος / Θησαύρισμα των αγαθών έργων / Αμοιβή που οφείλεται στον ιερέα [,] Ο Πλούτος ως Θεός του πλούτου

Adam Müller: *Reden über die Beredsamkeit* 1816 S 56 κ.ε.¹⁰

Συνάφεια της διαλυτικής φύσης της γνώσης, που με την ιδιότητά της αυτή μας λυτρώνει και ταυτόχρονα μας θανατώνει, με τον καπιταλισμό: ο ισολογισμός ως η λυτρωτική και διεκπεραιωτική γνώση.

Στην αναγνώριση του καπιταλισμού ως θρησκείας συμβάλλει να αναλογιστούμε ότι ο αρχέγονος παγανισμός σίγουρα δεν συνελάμβανε πρωταρχικά τη θρησκεία ως «ανώτερο», «ηθικό», αλλά ως το πιο άμεσο πρακτικό διαφέρον, έτσι ώστε, με άλλα λόγια, να μην έχει περισσότερη συναίσθηση της «ιδεατής» ή «υπερβατικής» του φύσης απ' ό,τι ο καπιταλισμός, αντιθέτως δε με αυτή την έννοια να αναγνωρίζει αναμφισβήτητα στο πρόσωπο του άθρησκου ή αλλόθρησκου άτομου της κοινότητάς του ένα μέλος της, όπως και η σημερινή αστική τάξη στο πρόσωπο των φτωχών συγγενών της.

(μτφ. Γ.Σ.)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Οι επιμελητές του τόμου ευχαριστούν τον Σταύρο Πετσόπουλο, για την ευγενική παραχώρηση των δικαιωμάτων του κειμένου, το οποίο θα δημοσιευτεί στα σχεδιαζόμενα *Άπαντα* του Μπένγιαμιν από τις εκδόσεις Άγρα.

1 Η εκδοχή «sans [t]rêve et sans merci» [δίχως ανάπαυλα και δίχως έλεος] αντί του «sans rève et sans merci» [δίχως όνειρο και δίχως έλεος] που επέλεξαν οι επιμελητές της έκδοσης του Suhrkamp, οφείλεται στον Uwe Steiner και σύμφωνα με τους υπεύθυνους του αρχείου Αντόρνο το χειρόγραφο επιτρέπει και τις δύο αναγνώσεις. Πέραν αυτού, στο ποίημα «Le Crêpuscule du Soir» του Μπωντλαίρ από *Τα άνθη του κακού*, των οποίων ο Μπένγιαμιν εξέδωσε μία μετάφραση το 1922, δηλαδή ένα περίπου χρόνου μετά την κατά πάσα πιθανότητα σύνταξη του αποσπάσματος, υπάρχει ο στίχος «...qui n'ont ni trêve ni merci» γεγονός που καθιστά σχεδόν βέβαιη αυτή την εκδοχή. [Σ.τ.Μ]

2 Η λέξη Schuld, παράγωγο της οποίας είναι το verschuldend, σημαίνει τόσο την ηθικοθησκευτική ενοχή, το κρίμα, όσο και τη χρηματική οφειλή, το χρέος. Η μετάφραση της αμφίσημης γερμανικής λέξης στα ελληνικά δεν αποδίδει την ουσιώδη συγγένεια των δύο σημασιών, στην ανάδειξη της οποίας αποβλέπει το κείμενο του Μπένγιαμιν.

3 Ο Μπένγιαμιν επανέρχεται στις σκέψεις αυτές στη συνάφεια του τρίτου εδαφίου της *Οδού μονής κατευθύνσεως* και στο σχετικό απόσπασμα *Χρήμα και καιρός* το οποίο όμως είναι ενταγμένο στο *Ο καπιταλισμός ως θρησκεία* στο χειρόγραφο του συγγραφέα.

4 Πιθανότατα παραπομπή στη φράση: «[...] το δίκαιο των υποχρεώσεων (obligations· Schuldverhältnisse) διέπει κάθε ανεπτυγμένο καπιταλισμό [...)], Georges Sorel, *Reflexions sur la violence*, Marcel Rivière et Cie, Παρίσι 1908, 1919, σ. 207.

5 Erich Unger, *Politik und Metaphysik*, M. Voigts, Königshausen Neumann, Βύρτσμπουργκ 1989.

6 Bruno Archibald Fuchs, *Der Geist der bürgerlichen kapitalistischen Gesellschaft. Eine Untersuchung über seine Grundlage und Voraussetzungen*, Βερολίνο, Μόναχο, 1920.

7 Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, 3 τόμοι, Τύμπινγκεν 1920-1922.

8 Η πλήρης αναφορά την οποία εννοεί εδώ ο Μπένγιαμιν έχει ως εξής: «Ακριβώς λόγω του μικρού μεγέθους και της αστικότητας της οικονομικής πραγματικότητας της Γενεύης μπόρεσε ο καπιταλισμός να εισχωρήσει λάθρα στην καλβινιστική ηθική σε αντίθεση με την απόρριψή του από την καθολική και λουθηρανική ηθική», Ernst Troeltsch, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, Scientia (φωτομχ. ανατυπ. της εκδ. 1922) Άαλεν, 1977, τ. 1, σ. 708. Ο Τρέλτς αποδίδει τη διύφανση της καλβινικής ηθικής με τη σύγχρονη καπιταλιστική αντίληψη περί χρήματος, πίσωσης και τόκου σε αντίθεση με την κλασική αντίληψη του σχολαστικού-καθολικού χριστιανισμού στις μικροαστικές συνθήκες της περιοχής της Γενεύης

9 Πιθανότατα παραπομπή στη φράση: «[...] το μοναδικό προϊόν χυτηρίου (Gegossenes), το μοναδικό είδωλο (Götze), ο μοναδικός θεός (Gott) που έφτιαξαν ποτέ οι άνθρωποι με σάρκα και οστά είναι το χρήμα (Geld). Το χρήμα είναι τεχνητό και ζωντανό, το χρήμα γεννά χρήμα και πάλι χρήμα και πάλι χρήμα, το χρήμα έχει όλες τις δυνάμεις του κόσμου. [...] Είμαστε επαίτες, ηλίθιοι και βλάκες, διότι το χρήμα είναι θεός, διότι το χρήμα έχει γίνει ανθρωποφάγος» ή και στη διατύπωση του Landauer από την ίδια σελίδα: «Ο σοσιαλισμός είναι μεταστροφή». Βλ. Gustav Landauer, *Aufruf zum Sozialismus*, 1919.

10 Adam Müller, *Zwölf Reden über die Beredsamkeit und deren Verfall in Deutzschland, gehalten zu Wien im Frühling 1812*, Λευκία 1816. Πιθανότατα παραπομπή στη φράση: «η οικονομική δυστυχία μετακλύει πλέον, από τότε που κάθε πράξη εκφράζεται σε χρήμα, στους επιγόνους με όλο και βαρύτερους όγκους χρεών (Schuldmassen)».